

ACHTERBLIJVEN

MARLI HUIJER

Achterblijven

*Een nieuwe filosofie
voor een grenzeloze wereld*

BOOM
AMSTERDAM

© Marli Huijer, Amsterdam, 2016

© Boom uitgevers Amsterdam, 2016

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Auteursfoto omslag: Mohammad Abdulazez

Verzorging omslag & binnenwerk: René van der Vooren

ISBN 978 90 8953 868 0 | NUR 730

www.boomfilosofie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

www.marlihuijer.nl

Inhoud

Introductie 9

DEEL I — De figuur van de achterblijver

- 1 Een permanent uitgesteld vertrek 31
- 2 Afwezig aanwezig 49

DEEL II — Het belang van achterblijvers

- 3 Behoud van de materiële cultuur 73
- 4 Behoud van de gemeenschap 97
- 5 Zorg voor andere achterblijvers 111
- 6 Zijn-om-achter-te-blijven 125

DEEL III — Nieuwe waardering van het achterblijven

- 7 De bron van (on)beweeglijkheid 141
- 8 Spanningen in en buiten Europa 157
- 9 Wat zijn we zonder thuisblijvers? 173

Dankwoord 183

Bronnen 185

Voor mijn vader en grootmoeder
Pieter Huijjer (1927–1984) en
Sophia Huijjer-van Loon (1902–1991)

Introductie

Nu Europa is geconfronteerd met een groot aantal vluchtelingen, zou je bijna vergeten dat het een continent van achterblijvers is. Gedurende anderhalve eeuw, tussen 1800 en 1960, was emigratie het kenmerk van Europa. Miljoenen gelukzoekers waagden een enkele reis naar een nieuwe wereld, terwijl hun familie, vrienden en buurtgenoten achterbleven. Het gat dat zij achterlieten werd niet meteen gevuld, want immigranten van buiten Europa waren er tot een halve eeuw geleden vrijwel niet.

De trek vanuit Europa begon al kort na de middeleeuwen. Honderdduizenden Europeanen vertrokken vanaf 1500 per zeilschip naar nieuw ontdekte werelden in de Oost, de West en Afrika. Het waren kolonisten die ofwel als ambtenaar, bankier of plantagehouder enige tijd in de koloniën verbleven en dan naar het moederland terugkeerden, ofwel zich settelden en nieuwe, zelfvoorzienende gemeenschappen opbouwden naar Europees model.¹ Maar de grote volksverhuizing, en daarmee de emigratie, kwam pas op gang na de komst van de stoomboot. Tussen 1800 en 1914 lieten ruim zestig miljoen Engelsen, Schotten, Ieren, Italianen, Duitsers, Portugezen, Nederlanders en andere Europeanen het oude continent achter zich om elders in de wereld een beter bestaan op te bouwen.² Als gevolg daarvan leefde

1 Mayo-Smith 1890, p. 12.

2 Obdeijn & Schrover 2008, p. 97. Onderzoekers van het Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis berekenden op

grond van zo veel mogelijk beschikbare data dat tussen 1501 en 1900 bijna 40 miljoen mensen het continent verlieten (Lucassen & Lucassen 2010, p. 16) en tussen •

aan het begin van de Eerste Wereldoorlog ruim een kwart van de mensen van Europese afkomst buiten Europa.³ De overige driekwart, die in Europa bleef, had moeten toezien hoe familieleden, vrienden of kennissen de zee op gingen en uit het zicht verdwenen. Dat bleef niet zonder gevolgen. Hun brieven met jubelende verhalen over de verre landen wekten bij veel Europeanen het verlangen om zelf ook ooit te vertrekken.

De achterblijvers hoefden niet te vrezen dat de lege plaatsen door nieuwkomers uit andere continenten werden ingenomen. De immigratie naar Europa was tussen 1500 en 1950 extreem laag. Pas na de Tweede Wereldoorlog, met de ineenstorting van de overzeese rijken en het op gang komen van het dekolonisatieproces, begonnen de verhoudingen te keren: in de eerste helft van de twintigste eeuw verlieten nog ruim 28 miljoen emigranten Europa tegenover 3 miljoen immigranten (nog niet één procent van de totale bevolking),⁴ in de tweede helft daalde het aantal emigranten tot ruim 14 miljoen en steeg het aantal immigranten tot bijna 25 miljoen.⁵

▸ 1901 en 2000 meer dan 42 miljoen mensen — tussen 1901 en 1950 ruim 28 miljoen, tussen 1951 en 2000 ruim 14 miljoen (Lucassen e.a. 2014, p. 29). Vanuit Nederland vertrokken tussen 1951 en 2000 1,1 miljoen mensen naar niet-Europese landen (Lucassen e.a. 2014, p. 19) op een totale bevolking van 10 (in 1950) tot bijna 16 miljoen (in 2000) (CBS Statline 2015). Omdat de diverse bronnen van migratiecijfers gebruikmaken van verscheidene berekeningen is het lastig om tot eenduidige getallen en precieze vergelijkingen te komen.

3 'In de periode 1750-1914 groeide de bevolking van Europa van 140 miljoen tot 452 miljoen. In dezelfde periode groeide het aantal mensen van Europese afkomst buiten Europa tot 160 miljoen' (Obdeijn & Schrover 2008, p. 97).

4 Lucassen & Lucassen 2014, p. 35.

5 Lucassen & Lucassen 2014, pp. 29 en 47. De verhouding tussen immigratie en emigratie verschildt overigens beduidend per Europees land. Sommige landen hadden voor de Eerste Wereldoorlog al een aanzienlijke immigratie, andere landen bleven tot in de jaren tachtig van de twintigste eeuw emigratielanden (Penninx 2006, pp. 7-8).

De stuwende krachten achter de emigratie uit Europa waren armoede, economische crises, godsdienstige of politieke vervolging en verleidelijke verhalen en propaganda over de nieuwe wereld aan de andere kant van de oceaan. Elders, in de onontgonnen nieuwe wereld, hoopte men welvaart te treffen of de Europese cultuur en beschaving opnieuw op te bouwen.⁶

Toch was het niet de bedoeling Europa verwaarloosd achter te laten. Integendeel. De vertrekkers verwachtten dat de achterblijvers het continent met zijn oude gebouwen, schilderijen, boekwerken, rivieren en duinen in stand zouden houden en zouden uitbouwen, zodat de emigranten, mochten zij willen terugkeren, hun Europa weer in volle glorie in de armen konden sluiten.

Dat de emigranten gaten sloegen in het sociale weefsel van families, dorpen en buurten en de achterblijvers opscheepten met een ambivalent verlangen om zelf ook te vertrekken, drong, als je de brieven en literatuur uit die tijd leest, nauwelijks tot hen door. Ze waren te druk met overleven of met het opbouwen van een nieuw bestaan om zich met de achtergebleven vrienden, familieleden of dorpsgenoten bezig te houden. Dat was hun niet te verwijten: het viel niet mee om op de hoogte te blijven van het wel en wee van de achterblijvers, dat gebeurde alleen via brieven, bandjes en later telefonisch contact. Heen en weer reizen was duur en gevaarlijk en je was weken onderweg, telefoneren was eerst onmogelijk en later kostbaar en moderne communicatiemiddelen als e-mail en Skype bestonden nog niet.

Dit alles is in de eenentwintigste eeuw achter de rug. Europese emigranten laten zich niet meer uitzwaaien aan de kade, maar nemen afscheid op het vliegveld. Vliegtickets

6 Mayo-Smith 1890, p. 14; Zahra 2016; Obdeijn & Schrover 2008.

zijn zo goedkoop dat de vertrekkers vaak al voor het definitieve vertrek een paar keer heen en weer zijn gevlogen om het nieuwe thuis te verkennen. Het afscheid zelf heeft ook weinig meer om het lijf. Het dramatische ‘vaarwel en tot nooit meer ziens’ is vervangen door een vluchtig ‘doei’, omdat zowel de emigrant als de achterblijvers ervan uitgaan dat ze elkaar binnen afzienbare tijd weer zullen zien.

Europese emigranten kunnen het zich in het huidige digitale tijdperk ook niet meer permitteren om de achterblijvers te veronachtzamen. Het trage briefverkeer en de dure postzegels zijn verdrongen door gratis netwerkverbindingen, waarmee de achterblijvers en de emigrant van minuut tot minuut met elkaar in contact kunnen staan. Het eerste wat Europese werknemers nu doen als ze na een lange vliegreis in Curaçao of Beijing aankomen, is een elektronisch berichtje naar het thuisfront sturen.

Ook vluchtelingen uit Afrika of het Midden-Oosten die na een barre tocht over de Middellandse Zee in Europa aankomen, sturen onmiddellijk een selfie. ‘Ik ben veilig aangekomen’, laten zij de achterblijvers weten. De dagen daarna kunnen vrienden en familie hen op de voet blijven volgen en als de immigranten na enkele jaren in Europa gesetteld zijn kunnen de achterblijvers een retourvlucht boeken om met eigen ogen te aanschouwen hoe en waar de vertrokkenen verblijven. Wanneer het in het land van herkomst weer veilig genoeg is, keren de nieuwkomers graag voor korte of lange tijd terug.

De aarde is voor de ogen van de mens de afgelopen eeuwen steeds kleiner geworden. In 1788 had Johann Wolfgang von Goethe nog ruim twintig reisdagen nodig om de afstand tussen Rome en Weimar af te leggen, nu doen we dat binnen een half etmaal. Dat inkrimpen geldt weliswaar niet voor de avonturier of de vluchteling die te voet door de wereld trekt — het aantal kilometers blijft hetzelfde —, maar wel voor de miljoenen die zich per vliegtuig van het ene naar het andere continent verplaatsen. Wanneer zij in hun

vliegtuigstoel door het wolkendek naar de aarde kijken, is deze klein en overzichtelijk geworden. Ze lijkt steeds meer op de globe die ze als kind in hun handen lieten ronddraaien. Losgevloegen van het aardoppervlak observeren zij de aardbol vanuit de hoogte, een positie die vroeger aan de goden werd toegedicht. Het beeld van een globe versterkt het gevoel dat afstand geen rol meer speelt. Het lijkt of er één ruimte is ontstaan die we allen tegelijk kunnen doorkruisen.

Met het ineenschrompelen van de afstanden is ook het denken in termen van oude en nieuwe werelden in onbruik geraakt. Er zijn geen oude werelden meer die kunnen worden achtergelaten, net zomin als er nog nieuwe, onbekende werelden zijn die kunnen worden ontdekt. Steeds meer mensen in steeds grotere delen van de aarde leven in één en dezelfde, gelijktijdige ruimte en tijd. Uiteindelijk is er nog maar één heden dat alle aardbewoners met elkaar delen. De studente die voor een cursus Arabisch in Jordanië verblijft, is op hetzelfde moment aanwezig op het beeldscherm van haar in Engeland achtergebleven geliefde – waardoor het lijkt of zij vlakbij is.

De wereldwijde ‘gelijktijdigheid’ en ‘gelijkruimtelijkheid’ die door technologische en economische ontwikkelingen tot stand zijn gebracht, hebben achterblijven tot een ander fenomeen gemaakt. Achterblijven is van een blijven leven in de permanente en definitieve leegte die de emigrant achterliet, veranderd in een elektronisch verbonden blijven met iemand met wie men eerder de woon-, werk- of verblijfplaats deelde. Waar achterblijvers vroeger weken of maanden konden vrezen voor het leven van de emigrant, kunnen zij nu op vrijwel elk moment van de dag met haar of hem in contact staan. Waar het afscheid van de Europese emigrant vroeger definitief was en bijna gelijkstond aan het afscheid bij de dood, kunnen emigrant en achterblijvers elkaar nu als het moet binnen de kortste keren weer in de armen sluiten.

Dat betekent dat er een nieuwe visie op achterblijven moet worden ontwikkeld. Zijn met deze gelijktijdigheid en gelijkruimtelijkheid ook alle verschijnselen verdwenen die voorheen met het achterblijven gepaard gingen? Slaan emigranten nu geen gaten meer in het sociale weefsel? Missen mensen elkaar niet meer? Voelen achterblijvers zich niet langer verleid om ook te emigreren? Kunnen mensen nu zo gemakkelijk van de ene naar de andere kant van de wereld reizen dat het verschil tussen hier en elders zijn betekenis heeft verloren?

Hoogachting voor mobiliteit

In een tijd waarin mobiliteit hoog wordt geacht en steeds meer mensen de grens over gaan, is het niet verbazingwekkend dat achterblijven een negatieve klank heeft. Achterblijven staat voor onbeweeglijkheid, voor stilstand, voor het gevangen zitten in een lokale situatie. De ruimtelijke immobiliteit die het achterblijven kenmerkt, wordt gelijkgesteld aan een achterblijven op moreel, psychologisch, economisch of sociaal gebied. Achterblijvers zouden vanwege hun immobiliteit bekrompen en bijziend, weinig ambitieus en weinig avontuurlijk zijn.

Tegenover de veronderstelde myopie van de achterblijver staat de verziendheid van de mobiele mens. De *homo mobilis* is een avonturier, een held die de wereld in trekt en voor wie zich oneindige horizonten openen.

In de eeuwen die achter ons liggen was deze beweeglijke mens meestal een Europeaan, want geen continent baarde zo veel beweeglijke types als Europa. Die beweeglijkheid hing nauw samen met de Europese voorliefde voor het nieuwe, voor het ontdekken van nooit eerder geziene, gehoorde of zelfs maar gedroomde zaken of werelden. Vanaf de zeventiende eeuw waarde er, om met Hannah Arendt

te spreken, een 'vreemd pathos van noviteit' door Europa. Vrijwel alle grote schrijvers, wetenschappers en filosofen legden vanaf dat moment een hartstochtelijke nadruk op het nieuwe, op het zien van wat nooit eerder was gezien of ontdekt.⁷

Die beweeglijkheid was tot het begin van de moderniteit gericht op de ontdekking van verre, onbekende werelddelen en oceanen. Maar nadat de hele wereld was ontdekt en alle landen en zeeën in kaart waren gebracht, viel er op aarde steeds minder nieuws te ontdekken.

Toch nam de mobiliteit niet af, maar toe. Het langzame reizen met zware koffers en zware voertuigen als het stoomschip of de stoomtrein maakte plaats voor snelle vormen van reizen, met lichte bagage en transportmiddelen die van steeds lichtere materialen waren gemaakt. In zijn boek *Liquid Modernity* betitelt Zygmunt Bauman deze overgang als een transitie van de 'zware, solide moderniteit' naar de 'lichte, vloeibare moderniteit'. De zware moderniteit werd geobsedeerd door massa en ruimte. Hoe meer massa of ruimte, des te beter. Deze mentaliteit leidde tot de productie van gigantische locomotieven en oceaanstomers en het veroveren van zo veel mogelijk land. Elk stukje 'lege ruimte' op de aarde moest worden bezet en met zwaar omuurde forten en gevangenissen worden beschermd.⁸

Het tijdperk van de lichte moderniteit daarentegen is meer gecharmeerd van vluchtigheid en snelheid. Hoe minder een mens zich aan spullen, werk of relaties hecht, des te meer kan zij van de ene gebeurtenis, plaats of relatie naar de andere fladderen. De licht-moderne mens leeft een *light* versie van het aloude adagium *carpe diem*.⁹ Liever dan op de lange duur richt zij zich op de korte termijn, waarin zij zo snel mogelijk zo veel mogelijk ambities wil realise-

7 Arendt 1998, pp. 248-249.

9 Idem, p. 124.

8 Bauman 2000, pp. 113-118.

ren en nieuwe ervaringen wil opdoen. Want, *YOLO*, je leeft maar één keer.

Het gevolg van deze lichte levenshouding is dat mensen almaar beweeglijker worden en zich minder binden aan een vaste woon- of verblijfplaats. Geen mooier leven dan een bestaan zonder het gewicht van spullen, een groot huis of vaste relaties. Het nomadische neemt het in de lichte moderniteit over van het sedentaire. In de woorden van Bauman:

[H]et tijdperk van onvoorwaardelijke superioriteit van het sedentaire over het nomadische en de dominantie van het gesettelde over het mobiele is over het geheel snel ten einde aan het komen. We zijn getuigen van de wraak van het nomadisme over het principe van territorialiteit en gevestigd-zijn.¹⁰

Deze nieuwe, lichte vorm van mobiliteit, die mensen levenslang beweeglijk houdt, creëert een specifiek soort mens: de nomadische of flexibele mens.

In zijn denken over vloeibaarheid bouwt Bauman voort op het werk van socioloog Richard Sennett, die in *The Corrosion of Character* uit 1998 de opkomst van de 'flexibele mens' beschreef. De flexibele mens is volgens Sennett het gevolg van een flexibel, op de korte termijn gericht, kapitalistisch systeem dat werknemers dwingt om van het ene tijdelijke arbeidscontract naar het andere te bewegen. Vaak betekent dit dat zij en hun gezinnen keer op keer moeten verhuizen. Zich voor langere tijd ergens vestigen is onmogelijk. Hun kinderen leren daardoor niet wat het is om duurzame sociale relaties op te bouwen. Vriendschappen blijven vluchtig, omdat door het gebrek aan tijd trouw en wederzijdse betrokkenheid geen wortel kunnen schieten.

¹⁰ Idem, p. 13 (vertaling MH).

De enige manier om die beweeglijkheid en kortstondigheid te kunnen verdragen is door een flexibele mens te worden: een mens die slechts oppervlakkige contacten aangaat, nergens wortelt en steeds bereid is het verleden achter zich te laten en nieuwe horizons te ontdekken. Het gevaar van die flexibele mens is volgens Sennett dat we karakterloos worden, omdat we niet de tijd hebben of nemen om een stabiele persoonlijkheid en stabiele relaties te ontwikkelen.¹¹ Voor het maatschappelijke bestel is dat desastreus: 'een bestel dat mensen geen goede redenen verschaft om om elkaar te geven, kan niet lang zijn legitimiteit bewaren'.¹²

Voor zijn diagnose baseerde Sennett zich op de Amerikaanse middenklasse van de jaren tachtig van de vorige eeuw. Maar deze beweeglijke mens bevolkt nu ook grote delen van Europa. Nu kunnen de wereld en de mensheid enige karakterloosheid en gebrek aan duurzame relaties wel aan. Maar wat als iedereen zich losmaakt van de aarde, iedereen een migrant wordt en niemand zich meer hecht of achterblijft?

Het is goed mogelijk dat emigranten alleen konden vertrekken omdat er altijd mensen waren die achterbleven en zorg droegen voor de conservering van de achtergelaten omgeving. En wie weet deden achterblijvers dat vooral omdat ze diep in hun hart bleven geloven dat de emigrant op een dag zou terugkeren. Het verdriet werd weggeslikt en omgezet in hoop op terugkeer. Maar wat zal er gebeuren als er wereldwijd geen enkele blijver of achterblijver meer is, als iedereen voortdurend onderweg is, niemand zich meer wortelt en geen mens meer verlangt naar de terugkeer van een ander?

Voorlopig hebben we het stadium waarin iedereen beweeglijk kan zijn, nog niet bereikt. Voor de hoge en mid-

11 Sennett 2000.

12 Idem, p. 160.

deninkomens in Europa mag dan gelden dat hun beweeglijkheid is toegenomen, voor de lage inkomens geldt misschien juist het omgekeerde. Meer dan voorheen lijken zij gedwongen tot immobiliteit. Niet alleen omdat er geen geld is voor reizen en vakanties, maar ook omdat arme of talentloze Europeanen minder welkom zijn op andere continenten dan voorheen.

Het belang van achterblijvers

Als er geen mensen meer zijn die geworteld zijn in de lokaliteit en zich actief inzetten voor het behoud ervan, is er voor emigranten geen thuis om naar terug te keren. Er zijn geen goed onderhouden omgevingen en geen politieke of sociale gemeenschappen meer waarin nieuwkomers een plaats kunnen vinden. En de nomadische mens zou, wanneer ook alle achterblijvers hun lokaliteit verlaten, steeds minder aantreffen wat de moeite waard is om te ontdekken of te beleven.

Achterblijvers en blijvers hebben dus niet alleen een conserverende functie, omdat ze zorgen voor het behoud van de omgeving en de gemeenschap die door de vertrekkers worden achtergelaten, ze worden ook gedwongen om open te staan voor en zich aan te passen aan de nieuwkomers die nu de lege plekken van de vertrekkers komen opvullen. Anders dan de vroegere emigrant, die het nieuwe elders zocht uit onvrede met het bestaande, moet de achterblijver het nieuwe kunnen toelaten en accepteren binnen het bestaande.

Waarom bleven mensen achter in de tijd dat emigratie voor Europeanen nog relatief makkelijk was, terwijl anderen in hun naaste omgeving vertrokken of steeds op reis waren? En waarom binden mensen zich nu nog aan een lokaliteit, terwijl die in een mum van tijd kan worden verlaten of bereikt?

In de geschiedenis van Europa is de emigrant vaak neergezet als een avontuurlijke en leergierige persoon. Het leven van de achterblijvers stak daar mager bij af. Hun bestaan zou zo veel minder waard, minder interessant en minder rijk zijn geweest dan dat van de vertrekkers. De Europese cultuur hecht ook nu nog aan vooruitgang en innovatie. Stilstand of achteruitgang wordt weinig gewaardeerd. Maar is die negatieve karakterisering terecht? Bestaat migratie niet bij de gratie van mensen die de omgeving koesteren en tijd en energie besteden aan het behoud van de lokale omgeving en gemeenschap?

Actualiteit

Dit boek was misschien pas later geschreven als Europa de afgelopen anderhalf jaar niet was geconfronteerd met een groot aantal vluchtelingen die bescherming zoeken in Europa. De spanningen die dat oproept, waren voor mij reden om nu al te kijken naar de zijnswijze van de hedendaagse Europeaan. Welke invloed heeft de figuur van de achterblijver op de manier waarop de Europeaan zich verhoudt tot migranten? Hoe ervaren wij onszelf in relatie tot 'achterblijven' of 'migratie'? Welke invloed heeft die collectieve ervaring op hoe we ons tot de bekende of onbekende ander verhouden? Wie zijn wij in het hedendaagse Europa nu de figuur van de achterblijver aan het verdwijnen is?

De stelling die ik in dit boek zal verdedigen, is dat de houding van Europa en de Europeanen ten opzichte van de vluchtelingen alleen te begrijpen is vanuit het opkomen en verdwijnen van de figuur van de achterblijver. Nu Europeanen zich na enkele eeuwen kolonisatie en emigratie niet meer zo gemakkelijk permanent in andere continenten kunnen vestigen en het goedkope vliegverkeer ervoor zorgt dat familie en vrienden niet echt worden achtergelaten, verlangen veel burgers en politici dat het eigen conti-